

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI

ZAMONAVIY PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK ADABIYOTLARDA KREATIV FIKRLASH TUSHUNCHASINING TAHLILI

*Abdrimov Inoyatbek Axmedovich,
O'zbekiston respublikasi Ichki ishlar vazirligining Xorazm akademik litseyi
O'quv ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari
<https://doi.org/10.53885/edinres.2024.03.1.022>*

Annotatsiya: Ma'lumki, bugungi kunda jamiyatning ijtimoiy munosabatlarida, ish faoliyatida kreativlik ko'nikmasiga zaruriyat ortib bormoqda. Ushbu muammoni avvalo boshlang'ich ta'limdan boshlab shakllantira boshlash samarali yechimga ega bo'lishning mahsulidir. Ushbu maqolada o'quvchilarda kreativlik qobiliyati va kreativ fikrlashini rivojlantirishga doir ushbu tushunchalarning pedagogik va psixologik adabiyotlarda bayon qilingan ilmiy tahlili yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: Kreativ fikrlash, abstrak fikrlash, sintez, taqqoslash, rivojlanish genезisi, diskursiv fikrlash, reproduktiv fikrlash, vizual-majoziy fikrlash, ratsionallik, antinomiya.

АНАЛИЗ КОНЦЕПЦИИ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ И ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

*Абдримов Иноятбек Ахмедович,
Хорезмский академический лицей МВД Республики Узбекистан
Заместитель директора по воспитательной работе*

Аннотация: Известно, что сегодня возрастает потребность в творческих способностях в социальных отношениях и трудовой деятельности общества. Если начать формулировать эту проблему с самого начала начального образования, это приведет к нахождению эффективного решения. В данной статье освещен научный анализ этих концепций развития творческих способностей и творческого мышления учащихся, описанных в педагогической и психологической литературе.

Ключевые слова: Творческое мышление, абстрактное мышление, синтез, сравнение, генезис развития, дискурсивное мышление, репродуктивное мышление, наглядно-образное мышление, рациональность, антиномия.

ANALYSIS OF THE CONCEPT OF CREATIVE THINKING IN MODERN PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL LITERATURE

*Abdrimov Inoyatbek Akhmedovich,
Khorezm Academic Lyceum of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan
Deputy director for educational affairs*

Abstract: It is known that today the need for creativity skills in social relations and work activities of society is increasing. Starting to formulate this problem from the beginning of primary education is the product of having an effective solution. In this article, the scientific analysis of these concepts on the development of students' creativity and creative thinking, described in the pedagogical and psychological literature, is highlighted.

Key words: Creative thinking, abstract thinking, synthesis, comparison, genesis of development, discursive thinking, reproductive thinking, visual-figurative thinking, rationality, antinomy.

Kirish: Har qanday inson atrof-dagi dunyoni idrok etishni va tushunishni xohlaydi. Tushunish - bu ob'ekt va hodisaning mohiyatini anglash, shuningdek ulardagi eng zarur narsalarni ko'rish

demakdir. Aytishimiz mumkinki, tushunish fikrlash deb ataladigan eng murakkab kognitiv psixologik jarayondir.

Boshlang'ich sinf yoshidagi bolalarning kreativ fikrlashini ko'rib chiqishdan oldin, fikrlash umuman psixologik jarayon sifatida nima ekanligini aniqlaymiz. Avvalo, fikrlash eng yuqori bilim jarayoni ekanligini ta'kidlaymiz. Fikrlash deganda mutlaqo yangi bilimlarni olish va mavjud bo'lgan g'oyalar va bilimlarni kreativ o'zgartirish tushuniladi. Bundan tashqari, fikrlashni inson tomonidan olingan mutlaqo yangi bilimlarni egallash deb tushunish kerak.

Maxsus aqliy jarayon sifatida fikrlash bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega. Birinchi voqelikning umumlashtirilgan aksidir. Ikkinchi, bir xil darajada muhim-ob'ektiv voqelikni bilvosita bilish.

Fikrlashning navbatdagi eng muhim xarakterli xususiyati shundaki, fikrlash deyarli har doim bilish jarayonida yoki amaliy faoliyatda yuzaga keladigan ma'lum bir muammoni hal qilish bilan bog'liq. Fikrlash har doim javob fikrlashning maqsadi bo'lgan savoldan boshlanadi. Bundan tashqari, bu savolga javob darhol emas, balki ma'lum aqliy jarayonlar yordamida amalga oshadi. Fikrlashning juda muhim xususiyati nutq bilan uzviy bog'liqlikdir. Biz har doim so'zlar bilan o'ylaymiz, ya'ni so'zlarni aytmasdan o'ylay olmaymiz. A. G. Maklakovning fikricha, "fikrlash - bu voqelikni umumlashtirilgan aks ettirilgan va bilvosita bilish jarayonidir" [12, 583 bet].

Boshqa mualliflar fikrlash orqali narsalarning mohiyatini tushunadigan g'oyalar harakatini tushunadilar. Fikrlashning natijasi tasvir emas, balki ba'zi bir g'oya va fikrdir.

Boshqa psixologik jarayonlardan farqli o'laroq, fikrlash ma'lum bir mantiq bilan bog'liq holda amalga oshiriladi. Shunga ko'ra, fikrlash tuzilishida psixologlar bir qator mantiqiy jarayonlarni ajratib ko'rsatishadi: asosiy (sintez), taqqoslash, mavhumlashtirish, umumlashtirish va aniqlashtirishni tahlil qilish. Tahlil jarayonini N. F. Talizina «biror narsani qismlarga ajratish yoki ob'ektning individual xususiyatlarini aqliy ajratish» deya tariflaydi. Ushbu jarayonning ma'nosi shundaki, ushbu jarayon yordamida biz biron bir ob'ekt yoki hodisani sezganimizda qismlarni aqliy ravishda ajratib olishimiz mumkin. Shuning uchun biz u yoki bu ob'ekt qaysi qismlardan iboratligini bilib olamiz. Aytishimiz mumkinki, tahlil kabi mantiqiy jarayon yordamida biz sezgan narsamizning tuzilishini bilib olamiz [10, 40 bet].

O'z navbatida, tadqiqotchi olimlar tahlil va sintez bir – birini to'ldirishini ta'kidlaydilar (tahlil sintez orqali, sintez esa tahlil orqali amalga oshiriladi). O'z ma'nosiga qarama-qarshi bo'lib, tahlil va sintez bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir. Shunga ko'ra, ushbu mantiqiy jarayonlar ikkalasi ham har bir murakkab fikrlash jarayonida ishtirok etadi [5, 104 bet].

Analitik-sintetik faoliyat qobiliyati nafaqat u yoki bu ob'ektning elementlarini, uning turli xususiyatlarini ajratib ko'rsatish yoki elementlarni bir butunga birlashtirish qobiliyatida, balki ularni yangi aloqalarga kiritish, yangi funktsiyalarini ko'rish qobiliyatida ham namoyon bo'ladi.

Taqqoslash deganda ob'ekt, hodisa belgilari o'rtasidagi o'xshashlik yoki farqni aniqlashni talab qiladigan aqliy harakatlarning mantiqiy usuli tushuniladi. Taqqoslash qobiliyatini shakllantirish bosqichma-bosqich amalga oshirilishi kerak. Taqqoslashni qabul qilish uchun quyidagi amallarni bajarish tavsiya etiladi:

- ob'ektdagi belgilarni ajratib ko'rsatish;
- ob'ektlarning umumiy xususiyatlarini belgilash;
- taqqoslash uchun asoslarni ajratib ko'rsatish;
- ob'ektlarni ushbu asosda taqqoslash [10, 96].

Mantiqiy taqqoslash jarayoni ikki yo'l bilan amalga oshirilishi mumkin: bilvosita va to'g'ridan-to'g'ri. Agar biz ikkita ob'ekt yoki hodisani bir vaqtning o'zida idrok etish orqali solishtirish imkoniga ega bo'lsak, biz to'g'ridan-to'g'ri deb ataladigan taqqoslashdan foydalanamiz. Keyin taqqoslash orqali taqqoslashni amalga oshirganimizda, biz bilvosita taqqoslashdan foydalanamiz [6, 208 bet].

Yana bir muhim mantiqiy jarayon - bu umumlashtirish, bu taqqoslash jarayoni natijalarini

og'zaki shaklda taqdim etishni anglatadi. Abstraktsiya va umumlashtirish jarayonlari bir-biriga bog'liq deb ishoniladi. Aniqlashtirish abstraktsiyaga qarama-qarshi bo'lgan jarayonni anglatadi. Aynan shu mantiqiy jarayon umumiy narsaning namunasi yoki tasviri vazifasini bajaradi.

Fikrlashning uchta asosiy shakli mavjud:

tushuncha (asosan ob'ektlar va voqelik hodisalarining umumiy, muhim va xarakterli xususiyatlarini ifoda etadigan fikr);

hukm (nafaqat bayonotni, balki ob'ektlar, hodisalar va xususiyatlarga oid har qanday pozitsiyani inkor etishni ham o'z ichiga olgan fikrlash jarayonining shakli);

xulosa (ikki yoki undan ortiq hukmdan butunlay yangi hukmni, ya'ni natija yoki natijani keltirib chiqaradigan fikrlash jarayoni) [3, 34 bet].

Xulosani hisobga olgan holda, odam asosan deduktiv va induktiv kabi xulosalardan foydalanadi deb aytishimiz mumkin. Induktiv asoslanadi fikrlash xususiydan umumiy hukmga, deduktiv esa umumiydan xususiyyga.

Psixologiyada fikrlash turlarining quyidagi tasnifi quyidagi asoslarga ko'ra ajratiladi:

rivojlanish genezisi (vizual-samarali, vizual-majoziy, og'zaki-mantiqiy, mavhum-mantiqiy);

hal qilinadigan vazifalar tabiati (nazariy, amaliy);

batafsillik darajasi (munozarali, intuitiv);

yangilik va o'ziga xoslik darajasi (reproduktiv va samarali fikrlash) [13, 688 bet].

Vizual-samarali fikrlashning o'ziga xos xususiyati shundaki, fikrlash jarayoni haqiqiy narsalarga ega bo'lgan odam tomonidan amalga oshiriladigan amaliy transformatsion faoliyatdir. Ushbu turdagi fikrlash ishlab chiqarishda haqiqiy mehnat bilan shug'ullanadigan odamlarda rivojlangan.

Vizual-majoziy fikrlash deganda tasvirlar va tasvirlarga tayanish bilan tavsiflanadigan fikrlash turi tushuniladi. Aynan shu fikrlash turi amaliy faoliyatda yuzaga keladigan va yanada murakkab fikrlash turlarini shakllantirish uchun asos bo'lgan eng elementar hisoblanadi. Tushunchalar bilan mantiqiy jarayonlar yordamida amalga oshiriladigan fikrlash turi og'zaki mantiqiy deb ataladi.

Mavhum (abstract) - mantiqiy fikrlash - bu ob'ektning muhim aloqalari va xususiyatlarini ajratishga va ahamiyatsiz narsalardan chalg'itishga asoslangan fikrlash turi [4, 98 bet].

Nazariy fikrlash deganda nazariy xulosalarga asoslangan fikrlash turi tushuniladi. Nazariy fikrlash jarayonida qonunlar va qoidalar o'rganiladi.

Amaliy fikrlash-bu ko'p hollarda nazariy fikrlash bilan taqqoslanadigan fikrlash turi. Biroq, amaliy fikrlash maqsadlarni belgilash bilan bog'liq.

Diskursiv fikrlash - fikrlash mantig'i bilan bevosita bog'liq bo'lmagan fikrlash bilan tavsiflanadi. Shuningdek, fikrlashning bu turi vaqt o'tishi bilan rivojlanib boradi va mavzu tomonidan juda yaxshi tushunilgan bosqichlarga ega. Ushbu turdagi fikrlash intuitiv fikrlashning teskarisidir, chunki u vaqt o'tishi bilan minimallashtiriladi va bosqichlarga bo'linmaydi.

Reproduktiv fikrlash katta rol o'ynaydi, shuningdek past mahsuldorlik bilan belgilanadi. Ushbu turdagi fikrlash yordamida maktab o'quvchilari tuzilishi bilan ma'lum bo'lgan muammolarni hal qilishadi. Shuningdek, reproduktiv fikrlash nafaqat mutlaqo yangi materialni o'zlashtirishni, balki konvertatsiya talab qilinmasa, olingan bilimlarni amalda qo'llashni ham ta'minlaydi.

Samarali fikrlash kreativ deb ham ataladi. Samarali (kreativ) fikrlash deganda kreativ tasavvurga asoslangan fikrlash tushuniladi. Bu yuqori yangilik, uni olish jarayonining o'ziga xos xususiyati va intellektual shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi bilan tavsiflanadi.

Munozara:

Kreativ fikrlash har doim ham fikrlash turlaridan biri bilan bog'liq emas. Psixologlar odam qanday qilib yangi, mutlaqo g'ayrioddiy vazifalarni hal qilishini aniqlash uchun ko'p vaqt va kuch sarfladilar. Hozirgi kunga qadar ijodning psixologik tabiati haqidagi savolga aniq javob yo'q. Psixologiya muammolarni hal qilish jarayonini tavsiflashga, aniq yechimni topishga yordam beradigan shartlarni tavsiflashga imkon beradigan ba'zi ma'lumotlarga ega. Kreativ fikrlashning asosiy xususiyati nafaqat paydo bo'lgan muammolarni tahlil qilish, balki tizimli munosabatlarni

o'rnatish qobiliyatidir [1, 150 bet].

Mahalliy va xorijiy psixologlarning ta'kidlashicha, kreativlik ilmiy bilimlar predmeti sifatida o'ziga xos xususiyatlarga ega: nafaqat uni o'rganish jarayonida qiyinchilik, balki uni tavsiflashda ham qiyinchiliklar mavjud. Shunday qilib, xorijiy psixologiyada kreativ fikrlash «kreativlik» atamasi bilan bog'liq. XX asrda aql-idrok va muammo yuzaga kelgan vaziyatlarni hal qilishning muvaffaqiyati o'rtasidagi munosabatlarning etishmasligi to'g'risida ma'lumot ushbu fikrlash turini ajratib turadigan turtki bo'ldi. Shuning uchun muammoli vaziyatlarni hal qilishning muvaffaqiyati ushbu ma'lumotni vazifalarda juda tez sur'atlarda turli yo'llar bilan o'zlashtirish qobiliyatiga bog'liq. Bundan kelib chiqadiki, shunga o'xshash fikrlash turi, ijodkorlik sifatida, insonning aql-idrokidan alohida o'rganila boshlandi, bu butunlay yangi narsalarni yaratish yoki kashf qilishni anglatadi.

Ko'pgina psixologlarning fikriga ko'ra, kreativlik kreativ fikrlash sifatida qaraladi. Shuning uchun kreativ fikrlashni tavsiflovchi to'rtta parametr mavjud:

yengillik;

moslashuvchanlik;

o'ziga xoslik;

yangi o'zgacha g'oyalarni ishlab chiqish [8, 105 bet].

Kreativ fikrlash deganda bilimlarni yaratish, kashf etish va o'zgartirish bilan bog'liq bo'lgan fikrlash tushuniladi. Bularga tasavvur va boshqalar kiradi. Kreativ fikrlashni o'rganib, N. V. Drujinin shunday xulosaga keldi: «kreativ odamlar ko'pincha fikrlashning yetukligi, chuqur bilim-mulohazalari, turli xil qobiliyatlari va atrofdagi voqelikka, xulq-atvorga va xatti-harakatlarga nisbatan o'ziga xos xususiyatlarini ajoyib tarzda birlashtiradilar» degan fikrini bildiradi [9, 656 bet].

Shunday qilib, kreativ fikrlashning quyidagi xarakterli qobiliyat xususiyatlarini mavjud:

Evristik - naqshlar, xususiyatlar va munosabatlarni kashf qilishni talab qiladigan muammolarni hal qilish qobiliyati;

Ijodkorlik - butunlay yangi usullarni shakllantirish qobiliyati;

Harakatchanlik - bitta maqsad bilan birlashtirilgan muammolarni hal qilishga asoslangan mahorat;

Mustaqillik - yangi bilimlarni olishga xalaqit beradigan an'analar va qarashlarga qarshi turish qobiliyati;

Ekspozitsiya - o'rganilayotgan ob'ektning istiqbolini ko'rish, kelajakdagi holatni bashorat qilish, farazlarni taklif qilish qobiliyati;

Tizimlilik - ob'ektni butun sifatida qamrab olish qobiliyati;

Ratsionallik - eski bilim tizimini inkor etishga asoslangan mahorat;

Ochiqlik - turli g'oyalarni qabul qilish va rad etish qobiliyati;

Antinomiya - ob'ektning qarama-qarshi tomonlari yoki bir-birini istisno qiladigan ta'riflarining birligini ko'rish qobiliyati;

Umumlashtirish qobiliyati.

Psixologlar, agar inson quyidagi mantiqiy jarayonlar guruhlarini bajarishga qodir bo'lsa, kreativ fikrlashga ega ekanligini isbotladilar: tizimlar va ularning elementlarini birlashtirish, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, tadqiqot jarayonlarini bajarish.

Matematikada kreativ fikrlashning tuzilishi quyidagicha ifodalanadi:

matematik materialni rasmiylashtirish, muammoning rasmiy tuzilishini tushunish qobiliyati;

miqdoriy va sifat munosabatlari sohasida mantiqiy fikrlash qobiliyati;

matematik mulohazalar jarayonini va tegishli harakatlar tizimini takomillashtirish qobiliyati;

matematik faoliyatda fikrlash jarayonlarining moslashuvchanligi;

fikrlash jarayonining yo'nalishini tez va erkin qayta qurish qobiliyati;

aniq, sodda, iqtisodiy va oqilona yechim topish qobiliyati;

matematik xotira;

aqliy qobiliyatlarning matematik yo'nalishi.

Kreativ fikrlash quyidagi ahamiyatsiz tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi: fikrlash jarayonlarining tezligi vaqtinchalik xususiyat sifatida, tez va aniq hisoblash qobiliyati, raqamlar va formulalarni yodlash, mavhum matematik munosabatlar va bog'liqliklarni vizual ko'rish qobiliyati.

Kreativ fikrlash har doim ham fikrlashning faqat bitta turi bilan bog'liq emas. Kreativ fikrlash jarayonida kognitiv faoliyatning o'zida motivatsiya, maqsadlar, baholash, ma'nolarga oid neoplazmalar paydo bo'ladi. Yana bir narsani aytishimiz mumkin, kreativ fikrlash til bilan bog'liq.

Xulosa:

Shuni ta'kidlash kerakki, kreativ fikrlashni tavsiflovchi ko'rsatkichlar quyidagilar: ravonlik (tezlik), fikrning moslashuvchanligi va o'ziga xosligi. Ravonlik kabi ko'rsatkich kreativ fikrlashning fikrlash qulayligi va vazifaning aniqligi kabi tarkibiy qismlarini o'z ichiga oladi. Fikrlashning moslashuvchanligi deganda bir xil muammoni hal qilishning turli usullarini topish qobiliyati tushuniladi. Fikrlashning o'ziga xosligi-bu bir hil guruhga berilgan javobning minimal chastotasi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

I.S.Khotamov, M.K.Olimov, G.R.Madrahimova, I.S.Foziljonov "Kreativ fikrlash". Kredit-modul bo'yicha (O'quv qo'l-lanma). / T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2021. 192 bet.

Худойназаров, Э. М. (2022). Синфдан ташқари ишлар ўқувчилар мантикий фикрлашини ривожлантириш омили сифатида: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.8.08.032>

Khudoynazarov, E. (2023). Theoretical Foundations Of Growing Logical Thinking Of Elementary School Students. International Bulletin of Engineering and Technology, 3(5), 33-37.

Madrakhimovich, K. E. (2023). Didactic Principles of Developing Logical Thinking in Students. New Scientific Trends and Challenges, 97-100.

Белошистая А.В., Левитес В.В. Развитие логического мышления младших школьников на основе использования специальной систем занятий: Монография / А.В. Белошистая, В.В. Левитес. – Мурманск: МГПУ, 2009. – 104 с.

Волков Б.С. Психология младшего школьника: уч. пособие / Б.С. Волков. – М.: Академический проект, 2005. – 208 с.

Виноградова И.П. Развитие мышления младших школьников в процессе решения нестандартных задач [Офиц. сайт]. URL: http://orenipk.ru/bank/Text/t31_11.htm (дата обращения: 13.02.2016).

Виноградова Т.И. Беглость, гибкость и оригинальность как основные компоненты в структуре креативности / Т.И. Виноградова // Научно-исследовательские публикации. – 2014. – № 4. – С. 104-108.

Дружинин В.Н. Психология общих способностей / В.Н Дружинин. – 2-е изд. – СПб.: Изд-во «Питер», 2009. – 656 с.

Талызина Н.Ф. Формирование познавательной деятельности учащихся / Н.Ф. Талызина. – М.: Знание, 2006. – 96 с.

Худойназаров, Э. М. (2020). Устные упражнения как основа формирования и развития деятельности математического мышления у учащихся начальных классов. International scientific review, (LXXI), 93-94.

Маклаков А.Г. Общая Психология: учебник для вузов / А.Г. Маклаков. – СПб.: Питер, 2008. – 583 с.

Немов Р.С. Психология / Р.С. Немов. – М.: Владос, 2003. – 688 с.